

Iwona Zielinko

Bezpośredniość jako element definicji pokrzywdzonego w procesie karnym

1. Definicja pokrzywdzonego i jej charakter

De lege lata ustawowa definicja pokrzywdzonego w procesie karnym została zapisana w art. 49 k.p.k. Jest nim osoba fizyczna, osoba prawna oraz instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej. Za pokrzywdzonego uważa się także zakład ubezpieczeń społecznych w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia. Ponadto nowelizacja art. 49 k.p.k.¹ wprowadziła możliwość wykonywania praw pokrzywdzonego przez organy Państwowej Inspekcji Pracy. Prawa pokrzywdzonego mogą także wykonywać organy kontroli skarbowej, które w zakresie swojego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania, jednakże wyłącznie wtedy, gdy skutkiem przestępstwa jest wyrządzenie szkody instytucji państwowej i samorządowej lub społecznej, a organ pokrzywdzonej instytucji nie działa (art. 49 § 4 k.p.k.).

W literaturze podnosi się, iż definicję pokrzywdzonego wyznaczają trzy kryteria:

- 1) podmiotowe, czyli osoba fizyczna, osoba prawna oraz instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej;
- 2) naruszone bądź zagrożone dobro prawne;
- 3) bezpośredniość naruszenia bądź zagrożenia dobra prawnego².

W doktrynie i judykaturze ugruntował się pogląd, iż definicja pokrzywdzonego na gruncie Kodeksu postępowania karnego ma charakter materialnoprawny³. Przyjmuje się, iż zawarte w art. 49 § 1 k.p.k. sformułowanie „dobro prawne” należy rozumieć jako dobro stanowiące równocześnie tzw. przedmiot ochrony indywidualnej normy prawa karnego materialnego, który naruszony został w wyniku przestępstwa, a nie wszelkie dobra prawne określonej osoby i chronione innymi pozakarnymi normami prawa (np. prawa cywilnego czy administracyjnego)⁴.

Podkreślenie materialnego charakteru definicji pokrzywdzonego można odnaleźć w orzecznictwie Sądu Najwyższego, zgodnie z którym o tym, kto jest osobą pokrzywdzoną w konkretnej sprawie, decyduje dobro prawne tej osoby naruszone lub zagrożone przez sprawcę czynu, i to w sposób

¹ Artykuł 49 § 3a k.p.k. został dodany ustawą z 13 kwietnia 2007 r., tekst jedn. Dz.U. z 2012 r., poz. 404 ze zm., która weszła w życie 1 lipca 2007 r.

² K.T. Boratyńska, A. Górski, A. Sakowicz, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 161.

³ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 36–37; W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, Bydgoszcz 2000, s. 215; J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Kraków 2006, s. 181; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 2005, s. 200–201; K. Marszał, *Proces karny*, Katowice 1998, s. 144; C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w świetle ustawodawstwa i praktyki. 10 wybranych krajów zachodnich*, Białystok 1995, s. 18; W. Posnow, *Sytuacja pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w polskim procesie karnym*, Wrocław 1991, s. 10.

⁴ M. Filar, *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa) w polskim prawie karnym materialnym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2002, nr 2, s. 25.

bezpośredni, choćby nie wynikało to wprost z opisu tego czynu i jego kwalifikacji prawnej⁵. Bezpośredniość ma miejsce także wtedy, gdy przedmiotem ochrony prawnej jest wprawdzie dobro ogólniejszej natury, ale zagrożenie tego dobra powoduje również bezpośrednio pokrzywdzenia indywidualnej osoby⁶.

2. Historyczne ujęcie pokrzywdzonego w procesie karnym

Projekt Kodeksu postępowania karnego przygotowany przez Komisję Kodyfikacyjną w 1926 r. nie zawierał definicji pokrzywdzonego, chociaż wiele przepisów projektu (np. art. 59 i n. – oskarżyciel prywatny, art. 70 i n. – oskarżyciel posiłkowy, art. 76 i n. – powód cywilny) zawierało termin „pokrzywdzony”⁷. Definicję pokrzywdzonego wprowadziła Komisja Ministerstwa Sprawiedliwości w art. 60 § 2, mówiącym o oskarżycielu prywatnym. Przepis ten stanowił, że „za pokrzywdzonego uważa się osobę, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone”.

Zarówno treść ustawowej definicji, jak i jej umiejscowienie w Kodeksie, spotkały się z krytyką. A. Mogilnicki podkreślał, iż wątpliwości interpretacyjne wywołują pojęcia „dobra prawnego” i „bezpośredniości” oraz że definicja ta nie znajduje się we właściwym miejscu. „Powstaje pytanie, czy to określenie pokrzywdzonego ma zastosowanie tylko do sprawy z oskarżenia prywatnego, czy także i do innych spraw, w których pokrzywdzony występuje jako upoważniony do wniosku, albo jako oskarżyciel posiłkowy lub powód cywilny? Jeżeli określenie miało być ogólne, dlaczego je umieszczono w tym miejscu? Jeżeli nie, to co rozumieć pod pokrzywdzonym w innych sprawach? Czy także tylko osobę, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone? [...] Trzeba się zgodzić, że przepis ten mający usuwać wątpliwości budzi ich daleko więcej, niż gdyby go wcale nie było. Orzecznictwo sądowe, daleko elastyczniejsze niż ustawa, o wiele lepiej spełniałoby swoje zadanie pod tym względem, tak jak je spełniało dotychczas”⁸.

Powyższe wątpliwości rozwiązał Sąd Najwyższy, wydając uchwałę, w której rozciągnął zakres stosowania definicji z § 2 art. 60 k.p.k. z 1928 r. również na postępowanie publicznoskargowe, stwierdzając, iż powyższa definicja ustawowa pokrzywdzonego ma zastosowanie do oskarżyciela posiłkowego i powoda cywilnego. Przepis ten został uznany za normę ogólną, a pojęcie pokrzywdzonego zostało uznane za jednolite dla całego Kodeksu postępowania karnego⁹. Uchwała ta zawiera szereg ważnych sformułowań, m.in. tezę, że pojęcie pokrzywdzonego należy ustalać na podstawie prawa materialnego¹⁰. Sąd Najwyższy podkreślał, iż ustalenie, „jakie i czyje dobro prawne chronione jest za pośrednictwem konkretnego przepisu prawa materialnego może być połączone z pewnymi trudnościami i wątpliwościami. Nie zmienia to jednak zasady, że należy wychodzić zawsze z założeń prawa materialnego”¹¹.

⁵ Zob. wyrok SN z 23 lipca 2008 r., V KK 377/07, LexisNexis nr 2022893, w: K.T. Boratyńska, A. Górski, A. Sakowicz, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 161.

⁶ Zob. uchwały SN: z 26 listopada 1976 r., VI KZP 11/75, OSNKW 1977, nr 1–2, poz. 1; z 12 maja 1993 r., I KZP 6/93, OSNKW 1993, nr 56, poz. 28 z aprobującymi glosami R.A. Stefańskiego, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1995, nr 2, s. 60; postanowienie SN z 17 listopada 2005 r., II KK 108/05, OSNwSK 2005, nr 4, poz. 2094.

⁷ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Postępowania Karnego, *Projekt Ustawy postępowania karnego, przyjęty przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 26 kwietnia 1926 r. z uzasadnieniem i tablicą porównawczą*, Warszawa–Lwów 1926–1927, s. 151–152.

⁸ A. Mogilnicki, *Kodeks postępowania karnego a projekt komisji kodyfikacyjnej*, Warszawa 1931, s. 32–34.

⁹ Uchwała Całej Izby II (karnej) SN z 14 lutego 1931 r., II Pr 28/31, OSP 1931, poz. 294, s. 279.

¹⁰ Tamże, s. 279.

¹¹ Tamże.

Wadliwe umiejscowienie przepisu zawierającego definicję pokrzywdzonego poprawiono w 1932 r. przy okazji nowelizacji Kodeksu postępowania karnego, ujmując ją w odrębnym, ogólnym przepisie art. 55 k.p.k. Natomiast samą treść definicji pozostawiono bez zmian aż do czasu wejścia w życie Kodeksu postępowania karnego z 1969 r. Z definicji zawartej w art. 55 k.p.k. z 1928 r. oraz pozostałych przepisów zamieszczonych w rozdziale II „Pokrzywdzony” wynikało, że chodzi przede wszystkim o osoby fizyczne, a w dalszej kolejności także o osoby prawne. Jak podkreślał T. Majewski, w okresie, w którym normy te powstawały, uważano, że o pokrzywdzonym można mówić przede wszystkim z punktu widzenia dóbr prawnych chronionych w interesie jednostki, a dopiero w dalszej kolejności – z punktu widzenia dóbr chronionych w interesie ogółu¹².

Na gruncie Kodeksu postępowania karnego z 1969 r. definicji pokrzywdzonego został poświęcony art. 40, wskazujący, iż pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, albo jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, której dobro prawne zostało bezpośrednio zagrożone lub naruszone przez przestępstwo. Kodeks postępowania karnego z 1969 r. rozszerzył procesowe uprawnienia pokrzywdzonego, wprowadzając instytucję oskarżyciela posiłkowego oraz uwzględniając szeroki krąg podmiotów, które mogą być pokrzywdzonymi lub wykonywać ich prawa. Do przepisu stwierdzającego, że pokrzywdzonym może być także instytucja państwowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej (art. 40 § 2 k.p.k. z 1969 r.), doszło jeszcze postanowienie art. 41 § 1 k.p.k. z 1969 r., w myśl którego za pokrzywdzonego uważa się także zakład ubezpieczeń społecznych w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo. W ten sposób dokonano kolejnego wyłomu w zasadzie „bezpośredniości pokrzywdzenia” jako podstawowego elementu pojęcia pokrzywdzonego. Materialnoprawne składniki definicji pokrzywdzonego pozostały niezmienione. Zatem istotą pokrzywdzenia – podobnie jak na gruncie k.p.k. z 1928 r. – było „bezpośrednie naruszenie lub zagrożenia dobra prawnego przez przestępstwo”¹³.

Początkowo art. 41 § 2 k.p.k. z 1969 r. za pokrzywdzonego uznawał te zakłady ubezpieczeniowe, które pokryły szkodę wyrządzoną przestępstwem. Eliminowało to jednak z kręgu pokrzywdzonych zakłady, które jeszcze nie zrealizowały zobowiązania do wypłacenia szkody pokrzywdzonemu. Nowelą z 29 czerwca 1995 r.¹⁴ zmieniono treść przepisu art. 41 § 2 k.p.k. z 1969 r., nadając status pokrzywdzonego zakładowi, który zobowiązany był do pokrycia szkody wyrządzonej przestępstwem.

Zdaniem niektórych przedstawicieli doktryny, wprowadzoną zmianą ustawodawca stworzył większe możliwości działania zakładów ubezpieczeń w procesie karnym, również przed pokryciem szkody, jako strona w procesie mógł on bowiem przyczynić się do ustalenia prawdy o przestępstwie będącym przedmiotem procesu, osobach współdziałających w jego popełnieniu, przyczynieniu się osoby ubezpieczonej do powstania szkody i jej rozmiarów¹⁵.

Pojawiły się jednak opinie, że przepis art. 41 § 2 k.p.k. z 1969 r. pozbawiał prawa do uczestniczenia w procesie w charakterze pokrzywdzonych te zakłady ubezpieczeń, które już odszkodowanie wypłaciły, realizacja zobowiązania spoczywającego na zakładzie ubezpieczeń

¹² T. Majewski, *Uprawnienia jednostek gospodarki uspołecznionej w procesie karnym*, Warszawa 1971, s. 15.

¹³ L. Falandysz, *Pokrzywdzony w prawie karnym i wiktymologii*, Warszawa 1980, s. 14.

¹⁴ Ustawa z 29 czerwca 1995 r. o zmianie Kodeksu postępowania karnego, ustawy o ustroju sądów wojskowych, ustawy o opłatach sądowych w sprawach karnych i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz.U. Nr 89, poz. 443.

¹⁵ I. Nowikowski, *Powszechny Zakład Ubezpieczeń jako uczestnik postępowania karnego (zagadnienia wybrane)*, w: *Nowy kodeks postępowania karnego*, red. E. Skrętowicz, I. Nowikowski, Lublin 1997, s. 149–150.

eliminowała bowiem możliwość jego występowania w procesie jako strona¹⁶. Jednocześnie uregulowanie to było głównym czynnikiem, który w rzeczywistości powodował zwłokę w wypłacie odszkodowań pokrzywdzonym z uwagi na fakt, że zakłady ubezpieczeń, uzasadniając chęcią uczestniczenia w procesie karnym w charakterze strony, odmawiały wypłaty świadczenia aż do czasu prawomocnego zakończenia postępowania karnego. Taka interpretacja nasuwała się w drodze wykładni językowej omawianego przepisu¹⁷.

Wątpliwości w tym zakresie ostatecznie rozstrzygnął aktualnie obowiązujący Kodeks postępowania karnego (z 1997 r.), przyznając w art. 49 § 3 k.p.k. status pokrzywdzonego zarówno zakładowi ubezpieczeń, który zobowiązany jest do pokrycia szkody, jak i temu, który ją pokrył.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. rozszerzył katalog pokrzywdzonych na instytucje samorządowe, które na tle Kodeksu. z 1969 r. takiego statusu nie posiadały.

3. Pozycja pokrzywdzonego w procesie karnym

Status pokrzywdzonego nabywany jest przez sam fakt pokrzywdzenia, nie zaś w wyniku decyzji organu procesowego. W istocie jednak dopiero w toku prowadzonego postępowania dochodzi do ustalenia, czy w rzeczywistości doszło do naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego, a także czy dobro to dotyczy osoby uważającej się dotychczas za pokrzywdzonego. Jest to zatem pewnego rodzaju założenie procesowe, które może zostać w toku prowadzonego postępowania wzruszone, wskutek czego podmiot taki traci procesową pozycję pokrzywdzonego. Podnosi się przy tym, że o uznaniu określonego podmiotu za „rzeczywiście” pokrzywdzonego z reguły decyduje dopiero prawomocne rozstrzygnięcie o przedmiocie procesu, a zatem rozstrzygnięcie co do meritum¹⁸.

Pozycja pokrzywdzonego w procesie karnym jest uzależniona od jego stadium. W postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony jest stroną procesową *ex lege*, niezależnie od woli występowania w procesie jako strona oraz od jego rzeczywistej aktywności w postępowaniu przygotowawczym (art. 299 k.p.k.). W sprawach ściganych na wniosek pokrzywdzonego to od jego woli zależy wszczęcie postępowania przygotowawczego (art. 12 k.p.k.). Z kolei w sprawach ściganych z oskarżenia prywatnego pokrzywdzony może samodzielnie wnieść skargę. Pokrzywdzonemu przysługuje ponadto prawo złożenia zażalenia na postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa lub o jego umorzeniu, a w związku z tym prawo przejrzania akt (art. 306 § 1 k.p.k.). Poza tym w toku postępowania przygotowawczego, za zgodą prowadzącego postępowanie, pokrzywdzonemu udostępnia się akta, umożliwia sporządzanie odpisów i kserokopii oraz wydaje odpłatnie uwierzytelnione odpisy lub kserokopie (art. 156 § 5 k.p.k.).

Jeżeli nie wytoczono powództwa cywilnego, pokrzywdzony może aż do zakończenia pierwszego przesłuchania na rozprawie głównej złożyć wniosek o orzeczenie środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Jeżeli zasądzone odszkodowanie, obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo nawiązka orzeczona na rzecz pokrzywdzonego nie pokrywają całej szkody lub nie stanowią pełnego

¹⁶ W. Daszkiewicz, T. Nowak, S. Stachowiak, *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1996, s. 221.

¹⁷ I. Nowikowski, *Powszechny Zakład Ubezpieczeń...*, s. 147.

¹⁸ Zob. R. Kmiecik, *Ustawowa definicja pokrzywdzonego (uwagi na tle art. 40 k.p.k.)*, Annales UMCS, Sectio G, Vol. XXIV, Lublin 1977, s. 165; W. Posnow, *Sytuacja pokrzywdzonego...*, s. 19; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. IV, red. P. Hofmański, 2008, s. 82.

zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, pokrzywdzony może ponadto dochodzić dodatkowych roszczeń w postępowaniu cywilnym (art. 415 § 6 k.p.k.).

Pokrzywdzony nie jest stroną postępowania sądowego. Może pełnić w postępowaniu sądowym funkcję strony, pod warunkiem jednak, że przyjmie co najmniej jedną z trzech ról procesowych: oskarżyciela posiłkowego, oskarżyciela prywatnego lub powoda cywilnego. Przejście postępowania do fazy rozpoznawczej pozbawia go statusu, którym dysponował w toku postępowania przygotowawczego.

Pokrzywdzony może jednak działać w postępowaniu sądowym, nie będąc jego stroną. Dotyczy to udziału pokrzywdzonego w posiedzeniach sądu przed rozprawą w kwestii warunkowego umorzenia postępowania (art. 341 § 1 k.p.k.), skazania oskarżonego bez rozprawy (art. 343 § 5 k.p.k.) oraz umorzenia postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i zastosowania środków zabezpieczających (art. 354 pkt 2 *in fine* k.p.k.), a także posiedzenia w kwestii podjęcia postępowania warunkowo umorzonego – bez względu na to, kto złożył wniosek o podjęcie tego postępowania (art. 550 § 2 k.p.k.).

Bez względu na to, czy pokrzywdzony jest stroną postępowania sądowego, w wypadku złożenia przez oskarżonego wniosku o wydanie wyroku skazującego i wymierzenie mu określonej kary lub środka karnego bez przeprowadzania postępowania dowodowego, sąd może uwzględnić taki wniosek (poza innymi przesłankami) jedynie wówczas, gdy nie sprzeciwia się temu prokurator, a także pokrzywdzony należycie powiadomiony o terminie rozprawy oraz pouczonej o możliwości zgłoszenia przez oskarżonego tego wniosku (art. 387 § 2 k.p.k.).

Poza rolą strony pokrzywdzony pełni również funkcje źródła dowodowego, składając zeznania w charakterze strony lub poddając się czynnościom określonym w art. 192 k.p.k. Role te wzajemnie się przenikają i uzupełniają, wpływając na zakres uprawnień pokrzywdzonego w procesie karnym¹⁹.

4. Pokrzywdzony w postępowaniach szczególnych

Pozycja pokrzywdzonego w toku postępowania karnego, wyrażająca się w przyznanych mu prawach i obowiązkach, nie może być – co do zasady – odmienna w zależności od trybu, w jakim postępowanie karne się toczy. Sytuacja pokrzywdzonego jako uczestnika procesu wymaga uwagi, zwłaszcza wówczas, gdy model postępowania ulega uproszczeniu. Dążąc do szybkiego i sprawnego orzekania o przedmiocie procesu, nie można utracić z pola widzenia celu, jakim jest uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego (art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k.).

4.1. Postępowanie nakazowe

Prezes sądu, wyznaczając posiedzenie w przedmiocie wydania wyroku nakazowego (art. 339 § 3 pkt 7 k.p.k.), nie ma obowiązku informowania stron o skierowaniu sprawy do postępowania nakazowego. Strony dowiadują się o tym dopiero z chwilą doręczenia wyroku nakazowego. Ponadto z wykładni przepisu art. 505 k.p.k. wynika, że pokrzywdzony w chwili doręczenia wyroku nakazowego nie zna merytorycznych podstaw oskarżenia. Niezawiadomienie go o skierowaniu sprawy do postępowania nakazowego skutkuje utratą uprawnień do występowania w charakterze strony w postępowaniu po wydaniu wyroku nakazowego (oskarżyciela posiłkowego), a tym samym prawa do

¹⁹ K. Dudka, *Skuteczność instrumentów ochrony praw pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w świetle badań empirycznych*, Lublin 2006, s. 41–42.

wniesienia sprzeciwu²⁰. C. Kłak postuluje, aby informować pokrzywdzonego o skierowaniu sprawy do postępowania nakazowego z równoczesnym pouczeniem o prawie złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego²¹. D. Gil uważa, że powinno się wprowadzić obowiązek pouczenia o skutkach niezłożenia takiego oświadczenia. Uzasadnia swój pogląd, wskazując na treść art. 5 decyzji ramowej Rady 2001/220/WSiSW z 15 marca 2001 r.²² w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym – Zagadnienia Wykroczeń – zgodnie z którym każde państwo członkowskie w odniesieniu do ofiar mających status świadków lub stron postępowania podejmuje niezbędne środki do zminimalizowania trudności komunikacyjnych w zakresie zrozumienia przez te osoby istotnych etapów przedmiotowego postępowania karnego lub zaangażowania tych osób w to postępowanie w sposób porównywalny ze środkami tego rodzaju podejmowanymi w odniesieniu do oskarżonych²³.

Zdaniem J. Grajewskiego, pokrzywdzony będzie stroną procesu (oskarżycielem posiłkowym), gdy wstąpi ze stosownym oświadczeniem do toczącego się postępowania do czasu wydania wyroku nakazowego²⁴.

W postępowaniu nakazowym, pomimo znacznego odformalizowania, zachowano uprawnienie pokrzywdzonego do wytoczenia powództwa cywilnego. Jednak w piśmiennictwie podkreśla się, iż w przedmiocie powództwa cywilnego sąd wydaje rozstrzygnięcie jedynie w przypadkach ewidentnych²⁵. Pokrzywdzony może złożyć wniosek o naprawienie szkody (art. 46 k.k.) niezależnie od tego, czy występuje w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Poza pokrzywdzonym z wnioskiem takim może wystąpić również prokurator (art. 46 k.k. w zw. z art. 49a k.p.k.).

Pokrzywdzony może wnieść sprzeciw od wyroku nakazowego, o ile wcześniej złożył oświadczenie o wstąpieniu w prawa oskarżyciela posiłkowego lub jeżeli uprzednio wytoczył powództwo cywilne.

4.2. Postępowanie o czyn ścigany z oskarżenia prywatnego

W procesie o czyn prywatnoskargowy pokrzywdzony może być wyjątkowo oskarżonym w ramach oskarżenia wzajemnego, może on również występować w kilku rolach jednocześnie, łącząc np. pozycję oskarżyciela posiłkowego albo prywatnego z rolą powoda cywilnego. Pokrzywdzony ma prawo wziąć udział w rozprawie, jeżeli się stawi, i pozostać na sali, choćby miał składać zeznania jako świadek. W tym wypadku sąd przesłuchuje go w pierwszej kolejności. Niezależnie od powyższego, sąd, uznając to za celowe, może zobowiązać pokrzywdzonego do obecności na rozprawie lub jej części (art. 384 § 2 i § 3 k.p.k.). Z kolei jeżeli karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, nie może on sprzeciwić się oględzinom i badaniom niepołączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym (art. 192 § 1 k.p.k.).

4.3. Postępowanie przyspieszone

²⁰ D. Gil, *Pokrzywdzony w postępowaniu nakazowym (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, w: *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, red. D. Gil, Warszawa 2012, s. 80.

²¹ C.P. Kłak, *Postępowanie nakazowe w polskim procesie karnym a ochrona praw człowieka*, Warszawa 2008, s. 213.

²² Dz. Urz. WE L 82 z 22.03.2001, s. 1; Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 19, t. 4, s. 72.

²³ D. Gil, *Pokrzywdzony...*, s. 81.

²⁴ J. Grajewski, *Przebieg procesu karnego*, Warszawa 2008, s. 422.

²⁵ B. Gronowska, M. Jeż-Ludwichowska, K. Noskiewicz, *Postępowanie nakazowe w świetle praktyki*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1989 nr 3, s. 100.

W postępowaniu przyspieszonym niezwykle istotny z punktu widzenia pouczenia pokrzywdzonego przepis art. 334 § 2 k.p.k. nie jest stosowany (art. 517d § 3 k.p.k.). Przepis art. 517d § 3 k.p.k. wprowadza jednak obowiązek pouczenia pokrzywdzonego, wskazując, iż organem dokonującym sporządzonego na piśmie pouczenia jest Policja. Warto podkreślić, iż zakres przedmiotowy pouczenia, o którym mowa w art. 517d § 3 k.p.k., jest szerszy niż pouczenia wydawanego w trybie art. 334 § 2 k.p.k. i dotyczy:

- uprawnień wynikających z art. 46 § 1 k.k.,
- uprawnień wynikających z art. 387 § 1 k.p.k.,
- treści art. 49a k.p.k.,
- treści art. 474 a k.p.k.,
- prawa do złożenia oświadczenia o działaniu w postępowaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego.

Szerszy zakres pouczenia dokonanego w trybie art. 517d § 3 k.p.k. przejawia się w ciążącym na organach prowadzących postępowanie obowiązku pouczenia o treści art. 474a k.p.k., a także o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w postępowaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Przepis art. 334 § 2 k.p.k. przewiduje dokonanie tych czynności jedynie „w razie potrzeby”. Te dwa „dodatkowe elementy” wzbogacają postępowanie w porównaniu z trybem zwyczajnym, co należy traktować jako wyjątek, który nie wpływa na klasyfikowanie tego trybu szczególnego jako trybu zredukowanego²⁶.

Pouczenie o prawie do złożenia oświadczenia do działania w postępowaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego będzie w trybie przyspieszonym przejawem bezwzględnej postaci zasady informacji prawnej. Podstawą do jego dokonania nie będzie więc art. 16 § 2 k.p.k., na co wskazuje się w piśmiennictwie odnoszącym się do postępowania zwyczajnego²⁷.

Należy podkreślić, iż art. 334 § 2 k.p.k. wspomina o pouczeniu o uprawnieniach związanych z dochodzeniem roszczeń majątkowych, zaś art. 517 d § 3 k.p.k. wyraźnie wskazuje na art. 46 § 1 k.k. Pouczenie to koreluje z informacją o treści art. 49a k.p.k., który odnosi się do procedury występowania z wnioskiem z art. 46 § 1 k.k. Na podstawie art. 517d § 3 k.p.k. nie będzie dokonywane pouczenie o możliwości wytoczenia przeciw oskarżonemu powództwa cywilnego w celu dochodzenia w postępowaniu karnym roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa (art. 62 k.p.k.). Wynika to z faktu, iż w postępowaniu przyspieszonym powództwo cywilne jest niedopuszczalne (art. 517d § 4 k.p.k.).

Pokrzywdzony ma prawo, aż do rozpoczęcia przewodu sądowego, do złożenia oświadczenia o działaniu w postępowaniu przyspieszonym w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Pokrzywdzony jako oskarżyciel posiłkowy ma prawo składać wnioski dowodowe, być obecnym na całej rozprawie, zadawać pytania przesłuchiwanym osobom (art. 53–54 k.p.k.), składać zażalenia oraz złożyć apelację od wyroku (art. 444 k.p.k.).

5. Bezpośredniość jako element definicji pokrzywdzonego – uwagi *de lege lata* i *de lege ferenda*

²⁶ J. Kosowski, Pouczenie pokrzywdzonego w postępowaniu przyspieszonym, w: Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych, red. D. Gil, Warszawa 2012, s. 139.

²⁷ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. 1, *Komentarz do artykułów 297–467*, red. P. Hofmański, Warszawa 2007, s. 249.

Zawarte we wszystkich polskich Kodeksach postępowania karnego (1928, 1969, 1997) definicje pokrzywdzonego kładą wyraźny nacisk na bezpośrednie zagrożenie lub naruszenie dobra prawnego jako podstawę „pokrzywdzenia”.

Bezpośredni przedmiot ochrony wskazany w konkretnej normie prawa karnego jest kwantyfikatorem dla ustalenia, jakie dobro prawne chronione konkretnym przepisem materialnoprawnym zostało naruszone, co w konsekwencji ma znaczenie dla określenia kategorii pokrzywdzonego²⁸. Przy ocenie, czy doszło do bezpośredniego naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego danego podmiotu, analizie należy poddać okoliczności czynu, będącego przedmiotem postępowania, tak aby w każdym jednostkowym wypadku możliwe było ustalenie związku pomiędzy znamionami czynu a zagrożeniem dobra prawnego konkretnego podmiotu. Chodzi bowiem o takie dobra prawne, które stanowią bezpośredni przedmiot ochrony przewidziany w konkretnym przepisie prawa karnego materialnego lub ewentualnie w zbiegających się przepisach²⁹.

Zauważyć należy, że pod pojęciem dobra prawnego w znaczeniu ogólnym rozumie się wartości, będące podstawą stosunków społecznych. Ogólny przedmiot ochrony jest zatem wspólny wszystkim przepisom, określającym przestępstwa, czego przeciwieństwem w zakresie stopnia konkretyzacji jest bezpośredni przedmiot ochrony, wynikający z konkretnej normy prawa karnego materialnego³⁰. Ów bezpośredni przedmiot zamachu przestępczego jest istotny dla ustalenia, jakie dobro prawne zostało naruszone.

Zakres pojęcia bezpośredniości ewoluował w orzecznictwie Sądu Najwyższego. W uchwale z 14 lutego 1931 r. na tle art. 60 § 1 k.p.k. z 1928 r. Sąd Najwyższy przyjął wąską definicję pokrzywdzonego poprzez nałożenie wymogu, by dobro prawne było tożsame z bezpośrednim przedmiotem ochrony³¹.

Aktualnie wymóg bezpośredniości pokrzywdzenia należy interpretować tak, aby krąg pokrzywdzonych mieścił się w zespole znamion czynu, będącego przedmiotem postępowania. Nie ma przy tym znaczenia, czy dobro prawne naruszone lub zagrożone przez przestępstwo jest głównym, czy też ubocznym przedmiotem ochrony na tle konkretnej normy prawnej. Pokrzywdzonym może być również taka osoba, której dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone przez czyn stanowiący element przestępstwa ciągłego lub czyn współukarany³².

Należy podkreślić, iż ta definicja powinna być interpretowana wąsko, a zatem pokrzywdzonym nie jest ten, czyje dobro (choćby było dobrem prawnie chronionym) zostało zagrożone lub naruszone przez czyn, który jest przestępstwem, gdy owo naruszenie lub zagrożenie nie należy do ustawowych znamion tego przestępstwa³³. Zarówno w doktrynie, jak i judykaturze powszechnie akceptowany jest pogląd o materialnym charakterze definicji pokrzywdzonego, w przeciwieństwie do definicji czysto procesowej, zgodnie z którą literalna wykładnia komentowanego przepisu prowadziłaby do wniosku, że możliwe jest przyjęcie, iż pokrzywdzonym jest zawsze ten, czyje (jakikolwiek) dobro prawne

²⁸ Zob. uchwała składu 7 sędziów SN z 12 maja 1993 r., I KZP 6/93, OSNKW 1993, nr 5–6, poz. 28.

²⁹ R. Kmieciak, *Ustawowa definicja pokrzywdzonego*–..., s. 163.

³⁰ Zob. W. Świda, *Prawo karne*, Warszawa 1982, s. 422.

³¹ Uchwała Calej Izby II (karnej) SN z 14 lutego 1931 r., II Pr 28/31, OSP 1931, poz. 294, s. 279.

³² Zob. uchwały SN: z 15 września 1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999, nr 11–12, poz. 69; z 21 grudnia 1999 r., I KZP 43/99, Biuletyn SN 1999, nr 12, s. 14; postanowienie SN z 17 listopada 2005 r., II KK 108/05, OSNwSK 2005, nr 1, s. 2094.

³³ Zob. B. Gronowska, *Ochrona uprawnień pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym. Zagadnienia karnoprocesowe i wiktymologiczne*, Toruń 1989, s. 21; W. Posnow, *Sytuacja pokrzywdzonego*..., s. 18.

zostało naruszone lub zagrożone w wyniku przestępstwa. Proponowane kryterium nie zawsze pozwala na wyczerpujące i niewywołujące zastrzeżeń określenie kręgu pokrzywdzonych konkretnym czynem, stanowiącym przedmiot postępowania karnego. Mogą bowiem wystąpić sytuacje, w których dobro prawne konkretnego podmiotu zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, pomimo tego, że nie wyczerpuje ono znamion żadnej innej normy karnej, tzn. nie zachodzi kumulatywny zbieg przepisów ustawy ani wypadek współukarania. Generalne przyjęcie wąskiej, materialnej definicji pokrzywdzonego stwarza niebezpieczeństwo wyłączenia z kręgu pokrzywdzonych tych osób, których dobra prawne zostały bezpośrednio zagrożone w wyniku np. przestępstw z narażenia oraz przestępstw popełnionych w innych formach stadialnych i zjawiskowych niż dokonanie. Ocenę, czy doszło do bezpośredniego naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego danego podmiotu należy zatem opierać na analizie okoliczności każdego czynu będącego przedmiotem postępowania. Konieczne jest ustalenie w każdym wypadku naruszenia normy karnej zakresu ochrony i poszukiwanie związku pomiędzy znamionami czynu a naruszeniem lub zagrożeniem dobra prawnego konkretnego podmiotu³⁴.

Zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie trafnie zwraca się uwagę, iż niektóre przepisy mają podwójny przedmiot ochrony i sam fakt skierowania przestępstwa przeciwko dobru ogólnemu nie wyłącza uznania za pokrzywdzoną osoby fizycznej, gdy jednocześnie z dobru ogólnym również jej dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone³⁵. Jako najbardziej wymowny podaje się przy tym przykład zaatakowania funkcjonariusza publicznego. Niewątpliwie jest to przestępstwo skierowane przeciwko działalności instytucji państwowych i samorządu terytorialnego. Jednak obiektem zamachu jest z reguły konkretny funkcjonariusz publiczny i również jego indywidualne dobro zostaje naruszone w wyniku przestępstwa. Także w odniesieniu do przestępstw skierowanych przeciwko wymiarowi sprawiedliwości (fałszywe oskarżenie, zatajenie dowodów niewinności, a nawet fałszywe zeznania) doktryna dopuszcza możliwość jednoczesnego występowania naruszonego dobra ogólnego oraz indywidualnego dobra prawnego konkretnej osoby³⁶, jednak umocowania dla takich konstrukcji poszukuje się z reguły w instytucji zbiegu rzeczywistego lub pomijalnego.

Sąd Najwyższy uznał, że zajęcie odmiennego stanowiska prowadziłoby do nadmiernego „rozmycia” pojęcia, zdefiniowanego art. 49 § 1 k.p.k. W szczególności niemal nieograniczony krąg podmiotów mógłby powoływać się na to, że ich dobra prawnie chronione zostały nawet tylko zagrożone przez czyn, będący przestępstwem. Przyjęcie wąskiej, materialnej definicji pokrzywdzonego pozwala natomiast na racjonalne ograniczenie tego kręgu do osób, których dobra prawne zostały zagrożone w wyniku przestępstw, skonstruowanych jako przestępstwa z narażenia oraz do przestępstw popełnionych w innych formach stadialnych i zjawiskowych, niż dokonanie. Dzięki takiemu ograniczeniu usunięta zostaje sfera uznaniowości organów procesowych, które mogłyby niemalże dowolnie kształtować krąg podmiotów, którym – zdaniem tych organów – przysługują uprawnienia pokrzywdzonych w rozumieniu art. 49 § 1 k.p.k.³⁷.

Kryterium bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego danej osoby oznacza, że w relacji między czynem o konkretnych znamionach przestępstwa a naruszeniem lub zagrożeniem dobra tej osoby nie ma ogniw pośrednich, z czego wynika, że do kręgu pokrzywdzonych można

³⁴ Postanowienie –SN z 23 kwietnia 2002 r., I KZP 10/02, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 7;

³⁵ Zob. W. Daszkiewicz, *Nowa kodyfikacja karna. Krótkie komentarze*, Warszawa 1998, s. 153; W. Posnow, *Sytuacja pokrzywdzonego...*, s. 20.

³⁶ W. Posnow, *Sytuacja pokrzywdzonego...*, s. 20–21; L. Falandysz, *Pokrzywdzony...*, s. 3;

³⁷ Uchwała SN z 15 września 1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999, nr 11–12, poz. 69.

zaliczyć tylko ten podmiot, którego dobro prawne zostało działaniem przestępnym naruszone wprost, a nie za pośrednictwem godzenia w inne dobro³⁸.

Reasumując: określenie „dobro prawne bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo” użyte w art. 49 § 1 k.p.k. zostało pozostawione do interpretacji organów prowadzących postępowanie karne. Może to prowadzić do odmiennego traktowania obywateli w analogicznych okolicznościach, co pozostaje w sprzeczności z zapisem art. 32 ust. 1 Konstytucji RP. Zróżnicowanie sytuacji prawnej obywateli jest wtedy sprzeczne z Konstytucją, jeżeli traktuje się w sposób różny podmioty lub sytuacje podobne, a takie różnice traktowania nie znajdują należytego uzasadnienia konstytucyjnego³⁹. Wobec powyższego można by zaproponować brzmienie art. 49 § 1 k.p.k. *de lege ferenda*: Pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo.

SUMMARY

Directness as an Element of Definition of an Aggrieved Party in Criminal Proceedings

The definition of an injured party from the Code of Criminal Proceedings places an accent on the **direct** threat or breach of legal interest as a basis of „injury”. A direct subject of protection specified in a concrete norm of criminal law is a quantifier for determination which legal interest that is protected by concrete substantive provisions has been breached. A requirement of directedness of injury should be interpreted in a way that the circle of injured parties should fall under a group of statutory criteria of a crime that is the subject-matter of proceedings. Therefore, the definition of an injured party under Art. 49 § 1 of the Code of Criminal Proceedings should be interpreted in narrow terms.

The assessment of whether legal interest of a given entity has been directly breached or threatened should be based on the analysis of circumstances of each act that is the subject-matter of proceedings. *De facto* the definition applied in Art. 49 § 1 of the Code of Criminal Proceedings *legal interest that was directly breached or threatened by crime* was left for interpretation of organs that carry out criminal proceedings, which could lead to a different treatment of citizens in analogous circumstances (Art. 32.1 of the Constitution).

Keywords: criminal proceedings, aggrieved party, directness of harm, object of protection, pre – trial proceedings, court proceedings, special proceedings.

³⁸ Zob. postanowienie –SN z 25 marca 2010 r., IV KK 316/09, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 7–8, poz. 11, s. 8.

³⁹ *Konstytucje Rzeczypospolitej: oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 roku*, red. J. Boć, Wrocław 1998, s. 71.